

ILON GÁBOR

A Pinka-völgye emberének története a kezdetektől a rómaiak megjelenéséig

HANGSÚLLYAL VAS MEGYE TÉRSÉGÉRE

Vas megye őstörténete II.¹

BEVEZETÉS – A TÁJ

A Vas-hegy és a Kőszeghegylajba kistájából Bucsu, Narda és Felsőcsatár településeit vettem önkényesen, ámde szerintem logikusan a tanulmányom tárgyát képező Pinka-völgy (Pinka-sík) területéhez. Utóbbihoz a geográfusok – felsorolásom nem betűrend szerinti, hanem a vízfolyás irányát követi – az Arany-patak melletti alábbi falvakat sorolják: Dozmat, Torony és Sé. A Pinka mellett: Vaskeresztes, Horvátlövő, Pornóapáti, Szentpéterfa, Nárái, Ják, Egyházsrádóc, Nagykölked és Rádóckölked. Vizsgálódásom lezárásaként én még a Pinkához közeli Harasztifalu és Pinkamindszent, a Rába-völgyből Vasalja, Magyar- és Horvátnádajla, valamint a Pinka torkolatához közeli Kemestaródfa és Körmeny határát is ide kapcsoltam. Ez összesen 22 települést jelent. Az ausztriai Burgenlandból pedig ide sorolom – szintén a víz folyásiránya szerint – a következő 9 települést: Pinkafeld (Pinkafő), Oberwart (Felsőőr), Unterwart (Alsóőr), Siget in der Wart (Őrsziget), Mischendorf (Pinkamiske), Burg (Pinkaóvár), valamint Bildein (Beled), Gaas (Pinkakertes) és Moschendorf (Nagysároslak) (1. kép).

A Vas-hegy területén ma Ausztria és Magyarország osztozik. Alkotó kőzete az ún. kőszegi pala. Ezt az újkőkortól eszközök készítésére, majd a római (pl. Savaria épületei és a várost ellátó vízvezetéke, villagazdaságok épületei) és a középkorban építőanyagként (pl. Bucsu, Narda és Horvátlövő temploma, a pornói apátság épületei), de a kezdetektől sír építményeknél is hasznosították. A Pinka több, rövidebb vagy hosszabb szakaszon ma a két ország határfolyója. 1480 m magasságban, a Keleti-Alpokban, a Wechsel délkeleti lejtőjén ered. Hossza a forrástól a Rábába ömléséig 88 km, mélysége 0,5–3 m, átlagszélessége 1–15 m. Felsőcsatárnál lép be Magyarországra területére. Vízyűjtő területe 1369 km², átlagos vízhozama 5 m³/s, nagyvízi hozama: 130 m³/s. A vizsgálatra kiszemelt terület tulajdonképpen egy enyhén hullámos hegyláb felszín, amely a Kőszeghegylajba déli folytatása és Ausztriában is megtalálható. Déli és délnyugati peremét 15–20 m-es hegyláb lépcső zárja. A területen felső-pan-

non agyag található, amely jó durvakerámiai alapanyag. A Szombathely környéki részekben a felső-pannon üledékekben szén (lignit) van.

A vizsgált terület éghajlata ma mérsékelt hűvös, mérsékelt nedves. Az évi napsütéses órák száma 1850. Az évi középhőmérséklet 9 °C, 176 napon át a napi középhőmérséklet 10 °C, 173 nap fagymentes. A csapadék évi 700–750 mm. A burgenlandi rész a Pinka vízgyűjtő területe, a keleti része pedig megoszlik a Sorok- és Arany-patak, valamint a Jáki-Sorok között. A Pinka mellékveze a Pornóapáti-, a Sároslaki-, valamint a Mukucs-, a Csencsi-patak és a Strém, a Jáki-Soroké a Nagytápláni-patak, a Szentjános-patak stb. A terület talaj- és rétegvízben gyengén ellátott.

Erdőtársulásai manapság a gyertyános, kocsánytalan tölgyesek, a mészkerülő erdei fenyvesek, a fenyőelegyes tölgyesek és a cseres kocsánytalan tölgyesek. Helyenkénti előfordulásuk a szelídgesztenyések, amelyek pollenjei – a dióval együtt – már a bronzkortól kimutathatók és a tölgy-köris–szil ligeterdők. A táj 58%-át agyagbemosódásos barna erdőtalajok borítják, melyek a harmadidőszaki és annál idősebb kőzeteken, illetve Egyházásrádóc környékén löszön képződtek. Kedvező vízgazdálkodásuk, savanyú kémhatásuk, termőképességük közepes. Felsőcsatár és Vaskeresztes (1. kép 20.) környékén – a Vas-hegyen – sok a szőlő, amelynek termesztése a vaskortól (Kr. e. 8-7. század, Hallstatt kultúra) már bizonyosan adatolható. A löszös üledékeken jelentős területen barnaföld képződött, kedvező vízgazdálkodással és jó termékenységgel. Szentpéterfa határában alluviális üledékeken pszeudoglejes barna erdőtalajok találhatóak. Kedvezőtlen vízgazdálkodásuk és savanyú kémhatásuk miatt nem túl termékenyek.

A Pinka és a síkságot keleten lezáró Perint, valamint ezek mellékvezei rendkívül alkalmassá tették a területet (1. kép) az ember megtelepedésére. Változatos összetételű erdei, nem utolsósorban a Pinkát és a Rábát kísérő hatalmas ártéri erdők a történelmi idők kezdetétől – lásd erről később részletesebben – a sokrétű gazdasági hasznosítás lehetőségét rejtették.

A táj két nagy közlekedő, „zöldfolyosója” tehát a Pinka és a Rába. Ósidóktól kezdve ezeken és az ezek völgyeiben futó szárazföldi utakon keresztül érték hatások a vizsgált területet.

A VAS-HEGYNEK A PINKA-VÖLGYIEK SZÁMÁRA IS FONTOS NYERSANYAGAI

Woppendorftól (Várújfalu) délre-délnyugatra terül el a Vas-hegy csoport legnagyobb egysége, annak szerpentin tagja. A kőzet a Vas-hegy 401 m-es magassági pontja közelében gyakorlatilag a felszínen hozzáférhető, 5-7 m mélységben pedig már elváltozásoktól mentes. Itt finom, kissé selymes fényű, halványszürkés zöld, tömött változata ismert. Badersdorf (Pöszöny) határában fehéres zöld, fémfényű, erces kiválásokat tartalmazó, erősen mállott szerpentin és szerpentinazbeszt található. Ebből a zöld, zöldecsszürke és szürke szerpentinből (gabbro), amit szarukőnek vagy népiesen „kigyula”-nak is neveztek a 19. század végén, a 20. század elején – készültek az őskor

eszközeinek legrégebbjei. Az újkőkortól élő bányahely volt Felsőcsatár határában a Csatári-hegyen. Néhány évtizede még művelték azt a *kőbányát, amelynek* területén és környékén az *őskortól* bánya létezhetett. Itt az élénkzöld, tömött palát és a fillitet termelték ki. Az őskori bánya az újkőkortól a bronz(vas?)korig bizonyosan működött. 1995 őszén a bánya és a Pinka (a műút és a vízfolyás) között egy őskori baltakészítő műhelytelep (csiszolótelep) nyomait fedeztük fel.² Ezek a valószínűleg a helyiek által készített eszközök, tárgyak vagy „nyers/félkész formák” (manuport) részben a csere révén a mai Vas megye területén (pl. Górr, Pornóapáti, Csákánydoroszló, Rádóckölked, Szombathely, Tömörd, Vát, Velem) megtalálhatók, de távoli területekre is elkerültek. Az újkőkortól a bronzkorig a cserekereskedelem révén a csiszolt zöldpala balták pl. Németbányára (Veszprém m.), Bicskére (Fejér m.), Pécs–Keleti telepre (Baranya m.), de még Szarvasra (Békés m.) is eljutottak.

A kerámia készítésénél a grafitos palát a kora vaskori és a kelta fazekasok már adalékanyagként használták. Ezzel nem csak az edény esztétikumát növelték (fémesen csillogott), de annak tűzállóságát is. Ilyen palalelőhelyekről Cák, Felsőcsatár és Velem térségéből is tudunk.

Közép- és Dél-Burgenlandban (Harmisch és Badersdorf térségében), vagyis a történelmi Sopron és Vas megye nyugati részén a vasbányászat és vaskohászat – a régészeti leletek tanúsága szerint – szinte folyamatosan kimutatható a kora (Hallstatt kultúra) és késő vaskortól (La Tène kultúra, azaz kelták) a középkorig. A mai Vas megye szomszédos területeire (vaskorban: Szombathely, Velem /feldolgozás/; a középkorban: Narda /bánya/, Kőszegfalva, Ólmod, Tömörd /feldolgozás/) ugyanez igaz. Másként és összegezve: az Alpok előtere a vasmetallurgia közép-európai történetében kiemelkedő helyet foglal el. A most vizsgálat alá vett régióban azonban – ilyen célzattal – régészeti kutatás alig folyt, csupán a helynévi- és az okleveles anyagban találunk ígéretes utalásokat pl. Vashegy (Eisenberg), (Felső)Csatár.³ Ez a régió az Árpád-korban a nyugat-magyarországi ún. Vasvidékhez tartozott, amelynek igazgatási központja Vasvár volt. A metallurgiával együtt járt az erdők hatalmas mérvű kivágása, hiszen az érc kohósítása, majd a fém feldolgozása nem kevés energiát igényelt.

A környékbeli ember a számára szükséges nyersanyag megszerzéséhez már a neolitikum óta ismerte a megfelelő bányászati eljárásokat (aknamélyítés illetve tűzzel-vízzel történő repesztés akár a felszínen). A bányászat őskori eszközkészletének néhány darabja (feszítőék, kalapács, ércszállító hátizsák) a Mitterberg (Ausztia) körzetből és Hallstatt sóbányájából (bronz- és vaskori) ismert.

A Pinka-völgy magyarországi, azaz Vas megyei szakaszán, a kiemelt 22 település határában – a Miniszterelnökség központi és közhiteles nyilvántartása alapján 2017 végén – 219 régészeti lelőhelyet ismerünk. Ezek közül 110 db az őskori, ami vizsgálódásunk tárgya. Lelőhelyeink megoszlása meglehetősen egyenetlen, amit egyértelműen meghatároz, hogy egy adott település milyen távol van a szombathelyi múzeumtól, illetve hogy a hajdani határsáv hogyan érintette, azaz gátolta a régészeti kutatást. Továbbá, hogy egy korábbi kutatás miatt megkülönböztetett figyelmet ka-

pott-e egy falu (pl. Sé), netán új út építése miatt a nyomvonal szisztematikus terep-bejárására (pl. 89. sz. főút: Bucsu, 86. sz. főút: Egyházasrádóc) került sor. Az őskori lelőhelyek kor szerinti osztályozása esetén tudnunk kell, hogy számos település határából tartunk számon „pontosabban nem meghatározott” őskorit. A nyilvántartásban Sé területén 2, Vasalján 3, míg Körmend határában 9 db ilyen hely szerepel. Ez az összes őskori lelőhelyek több mint 10%-a. Horvátlövőről, de a Vasaljával összevont, hajdani Pinkaszentkirályról egyetlen lelőhelyről, így őskoriról sem tudunk. Magyarnádaljáról és a Körmendbe beolvadt Horvátnádaljáról 1-1, Nardáról, Felsőcsatárról, Pornóapátiból és Kemestaródfáról 2-2 prehisztorikus lelőhelyet tudok megemlíteni. A kiszemelt területen a legtöbb őskori lelőhelyet Bucsu és Körmend (10), Ják és Nárai (9) valamint Torony, Egyházasrádóc és Rádóckölked (8) határából ismerjük.

Ausztriából sajnos ilyen adatsort nem tudok közölni. A kutatás intenzitása szempontjából ott sem mellőzhető szempont az Eisenstadtól (Kismarton) meglévő távolság, de az is, hogy a fiatal, csak 1938-ban létrehozott múzeumban általában egy fő régész dolgozott, és tevékenykedik ma is.

Nem mellőzhető tény, hogy a Körmend–Magyarszecsöd határán a Rábát átlépő, őskor óta létező főközlekedési út a Vas-hegy közelében, attól keletre haladt el. Valószínű, hogy az újkőkorban már élt, de a bronz- és vaskorban, valamint a római korban már európai jelentőséggel bírt, a népvándorlás korban is szerepet játszó úgynevezett Borostyánkő út. Bizonyos horvátországi újkőkori hatások csak ezen a „közlekedési folyosón” érkezhettek Vas megye térségébe, ahogy ezt Károlyi Mária, a Savaria Múzeum régésze helyesen, már az 1980-as évek elején felismerte és leírta. Az élő kapcsolatot a kora vaskori Felsőcsatár-vaskeresztesi és Schandorf-i (Csém) temetkezések déli (itáliai) és északi (nyugat-szlovákiai) eredetű tárgyai igazolják. Ugyanakkor a Pinkába nyugatról érkező patakokat kísérő utak a mindenkori kelet – nyugati hatásokat is lehetővé tették. Ezt nem csak az újkőkor (a neolitikáció, azaz a termelés „forradalmi” változása ezek mentén terjedt Közép-Európa nyugati területei, így Németország felé, majd onnan tovább az Atlanti-óceán partjáig), de a középkor vonatkozásában is igazolják az eddig rendelkezésünkre álló eredmények.

A TÉRSÉG ŐSTÖRTÉNETI KUTATÁSÁRÓL

A közvetlenül érintett városok, Oberwart (Felsőőr – 1. kép 4.) és Körmend (1. kép 14.) szinte a folyóvölgy két végén, a vizsgált terület peremén található. A vízfolyás felső folyásvidéke Eisenstadt távolsága miatt alig, középső magyar része Szombathely közelsége okán és a „vasfüggöny” ellenére jól (pl. Sé, Vaskeresztes) kutatott. Körmendről is számos ismerettel rendelkezünk.

A Schandorf (Csém) – Felsőcsatár – vaskeresztesi halomsírmezőről az első tudósítást 1878-ból a „magyar régészet atyjának”, Rómer Flórisnak köszönhetjük. A burgenlandi késő bronz- és a kora vaskori halmok, valamint a vasércbányák kutatásában

az 1930-as évektől Alphons Augustinus Barb, Alois Ohrenberger és Karl Kaus osztrák régészek szereztek elévülhetetlen érdemeket. A vaskeresztesi határban két kora vaskori, ma már a nemzetközi szakirodalomban megkerülhetetlenül hivatkozandó, részben eldózerolt tumulus (6. kép felül) feltárását az 1970-es évek végén Fekete Mária, a Savaria Múzeum régésze irányította. Európai jelentőségű eredményeket hozott a Savaria Múzeum és az MTA Régészeti Intézete együttműködésében, Károlyi Mária és Kalicz Nándor régészek vezetésével az 1970-es években végzett a séi Malomoldal (1. kép 17.) újkőkori településének kutatása is. Ez a térségben kialakuló lengyeli kultúra egyik vezérelőhelye, amelynek különleges „termékei” a közel 150 db embert ábrázoló agyagszobrocska. Ezt jól egészítik ki a szombathelyi Parkerdei-lakópark és Oladi plató 2005–08. évi feltárásai, amely – többek között – a fiatalabb lengyeli kultúrához sorolt újabb, majdnem száz szobrocskát eredményeztek. A völgyben először, és rögtön több újkőkori ház teljes alaprajzát ismerhettük meg Sé és Torony határán (1. kép 17-18.) 2007-ben, egy lakópark építését megelőző feltáráson. Ugyanitt vonaldíszes kisplasztika is napvilágra bukkant. Utóbbi ásatások vezetője e sorok írója volt.

A felsőcsatári könyversanyag archeometriai vizsgálatával már az 1990-es évek közepe óta elsősorban T. Biró Katalin régész-geológus és Szakmány György geológus foglalkoznak. Ennek részeként Gherdán Katalin, Szakmány György, Weiszburg Tamás és e sorok írója 2002-ben – többek között – Vaskeresztes és Sé vaskori kerámiájának műszeres vizsgálati eredményeit publikálták. Az őskor pattintott kőeszközeinek tárgykörében az utóbbi években Faragó Norbert (Bucusu, Torony) és Szilasi Attila Botond (Oladi plató) tevékenykednek. Az Oladi plató késői újkőkori festékanyagainak műszeres vizsgálatát⁴ Mihály Judit végezte el. Sikeres környezettörténeti célú geoarcheológiai fúrás az Arany-patak bucsui szakaszán Sümegi Pál vezetésével történt, amelynek részletes eredményei még közöletlenek. Ez a 89. számú főút Szombathely – Bucsu – Országhatár szakasza 2003–2004. évi megelőző feltárásainak köszönhető, ahogy Bucsu itt előkerült újkőkori-, réz- és bronzkori településrészelei valamint késő bronzkori urnamezős és késő vaskori kelta temetője. Ezt az ásatási projektet ugyancsak jómagam irányítottam.

Sajnálatos, hogy a jáki Dérmányi-réten 1994-ben végzett régésztechnikus⁵ kutatáson és az ún. Széchenyi-lakópark 2003. évi feltárásán túl, Jáktól (1. kép 14.) délebbre – a körmendi kastélypark kivételével – nem volt érdemi, őskort megcélzó és produktív kutatás.

A LEGKORÁBBI FÖLDMŰVELŐK: AZ ÚJKŐKOR NÉPEI

A középső – de Vas megyében az első és legkorábbi (Kr. e. 5500 körül) – újkőkori emberi nyomokat a *Vonaldíszes kerámia kultúrája* emlékei jelentik. A délről érkezők és a helyben élő középső kőkoriak (mezolit) keveredéséből és megtelepedésükről – a vizsgált területről – Oberwart (Felsőőr), Eisenberg an der Pinka (Vashegy a Pinka

mellett), Burg (Pinkaóvár), Hannersdorf (Sámfalva), Schandorf (Csém), Bucsu, Sé, Nárai és Ják, valamint Rádóckölked határából tudunk. Nagyobb, az Arany-patakra támaszkodó falutelepülésük hosszú, közel 30 méteres házait Sé és Torony határán tártam fel. A jáki Dérmányi-rétről (1. kép 14.) egy agyagból készített kocsi felépítményének (kas) vagy házi oltárnak karcolt díszes, egyedi töredéke gazdagította a Savaria Múzeum gyűjteményét. Ugyanitt több ház helyszíne volt kimutatható a felszíni leletcsoportosulások alapján. A késői újkőkori, több színnel festett edényeket használó ún. *lengyeli kultúra* jelenlétét máig Oberwart, Narda, Sé, Pornóapáti, Ják-Széchenyi lakópark és Nagykölked területén rögzítette a kutatás. Ezek közül európai hírű és jelentőségű a séi Malomoldal lelőhelye, ahol kettős körárok – közösségi rituálék helyszíne? – részlete és közel 150 agyagszobrocska, de embert formázó (antropomorf) edény (2. kép) is napvilágra került. Ez a lengyeli kultúra hazai kialakulásának talán legkorábbi és legfontosabb lelőhelye.

A korszak intenzív és extenzív földművelése, az állattartás, a települések házainak kivitelezése és a különböző ipari tevékenységek (pl. edényégetés) hatalmas mérvű tájtalakítást, az erdők irtását eredményezték.

A KORAI FÉMMŰVES CIVILIZÁCIÓ: A RÉZKORI KULTÚRÁK

Pontosabban nem meghatározott rézkori emberi jelenlétről tudunk Bucsu, Dozmat, Torony, Nárai, Ják, Rádóckölked (4. kép 1.), Harasztifalu, Vasalja, Pinkamindszent és Körmend határából. A kora rézkorban is létező lengyeli kultúra genetikus utóda az i. e. IV. évezred első felében Horvátország, Szlovénia és a Dunántúl nagy részén élő középső (java)rézkori *Balaton-Lasinja kultúra*. Vasi településeit a séi Malomoldalon, valamint a Doberdó lakóparkjának területén, továbbá a szombathelyi Oladi platón, és a körmendi Várkertben, de Ják és Nagykölked határában is lokalizálta a kutatás. Hozzájuk kapcsolható méltóságjelvény lehetett az 1870-es években, a megye pontosan nem azonosítható településén előkerült, több mint 10 cm átmérőjű, három dudorral ellátott aranylemez, amely hajdan viselője mellkasát díszítette. A középső rézkor végi, ún. *tűzdelt barázdás* (Furchenstich) *kerámiadíszítő stílust* a megyéből alig, csupán Torony (1. kép 18.) és a szombathelyi Oladi plató feltárásáról ismerjük.

Az intenzíven szarvasmarhát tartó, kocsihasználó késő rézkori *badeni kultúra* emlékeit több mint fél évszázada, de újabban (89. sz. elkerülő út nyomvonala, Szombathely-Parkerdei lakópark és Oladi plató) előkerülő emlékeik alapján is ismerjük Szombathely környékéről. Bucsu határában, az Arany-patak teraszán, a 89. sz. főút nyomvonalában meglehetősen ritka sírjaik (?) egyikét tártuk fel. A kevés hamvasztott emberi maradvány mellett a „népességnél” tipikusnak számító, magasra felhúzott fülű bögre és agyagkanál (3. kép) volt kisméretű örlőkö kíséretében. Utóbbi mindenképpen a termékenységre utal, s talán egy közösségi szertartás során, mint tisztátalanná vált tárgyat helyezték a temetkezésbe. Torony, Egyházasadóc, Nagykölked

és Harasztifalu ásatási illetve felszínről gyűjtött edénytöredékei kutatásra érdemes településeiket jelezhetik.

Ezek a rézkori adatok is a vízfolyások teraszainak sűrű megszállását igazolják.

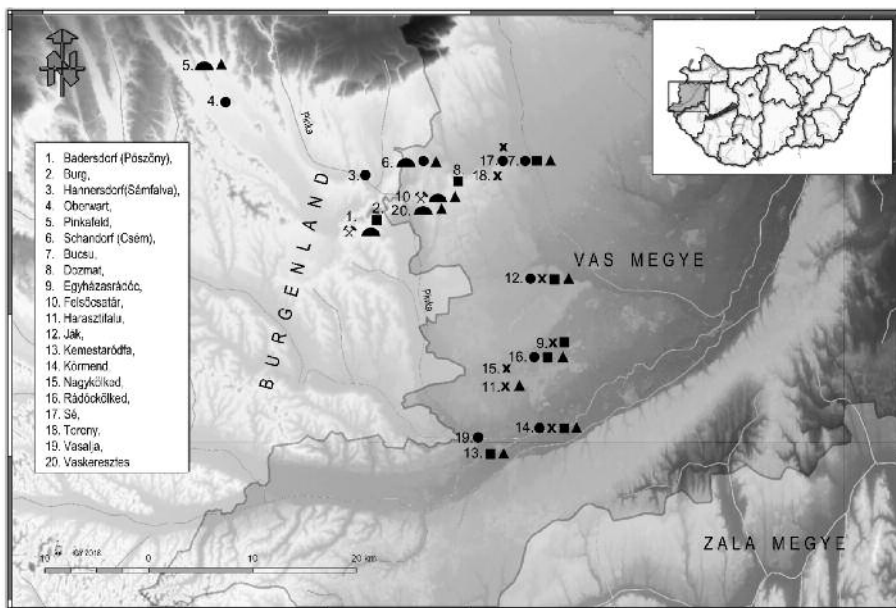
AZ ELSŐ EURÓPAI EGYSÉG HELYI LAKOSAI: A BRONZKORIAK

A réz- és a bronzkor átmeneti időszaka (Kr. e. 2900–2600/2500) után a bronzkor folyamán (Kr. e. 2600/2500–750) a lehülés, a felmelegedés, majd a késő bronzkor / kora vaskorban történő ismételt lehülés, az egyre növekvő csapadékmennyiség hatására pl. a Balaton több környezetvédelmi célú fúrásmintájában kimutatható volt a ciklikus elláposodás. Nem utolsósorban a népességszám növekedése miatt egyre erőteljesebbé vált az emberi hatás. Ezek közül a jelentősebbek az erdőirtás, az extenzív földművelés, valamint a réz- és a bronz feldolgozása voltak.

A korai időszakból a *makói kultúrának* a Kárpát-medencében szinte önmagában álló csiszolt kőbalta készítő műhelyét az 1970-es években Károlyi Mária rögzítette a dozmati Hosszú dűlőben, a napjainkban épülő víztározó területén. A csiszolt kőbalták népszerűségét a Pinka-völgyéből még Rádóckölked példányai (4. kép 2, 5.) erősítik meg. Szintén e korai évszázadoknak különleges lelőhelye a bucsui határban, a 89. sz. főút nyomvonalán – e sorok írója által – feltárt, a *Harangedényes kultúrához* sorolható település. Elsőként és máig egyedül itt kerültek elő a megyénkben csónak alakú alaprajzzal rendelkező házaik, s rögtön egy fél tucatnyi. E harcias íjások, valószínűleg elsősorban a rézbányák felderítésével és a réznyersanyag kereskedelmével foglalkoztak. Az utóbbit a folyami hajózás révén bonyolíthatták le, amire talán 20–40 m-es hosszúságú lakó- és raktárépületeik alaprajza utal.

Szintén figyelemre méltó, a megyében eddig ritkán megfigyelt, a nyugat-magyarországi–burgenlandi térségben a középső bronzkor végére keltezhető *Litzenkerámia* (másként: álszinórdíszes) népessége Lajta vidéki csoportjának emléke. A rádóckölkedi határban egy jellegzetes díszítésű, vékonyfalú edényük töredéke (4. kép 3.) került elő. További ilyen díszítésű darabok előfordulásai a megyében csupán Nagymizdó és Szombathely–Kámon. Ezek a Vas megyei adatok rendkívül fontosak, hiszen a szlovéniai, a Sopron környéki és a kelet-ausztriai lelőhelyeket kapcsolják össze. A Litzenkerámias népesség, avagy kerámia stílus, netán divat – a három érintett ország tudományos kutatása szerint – pedig már részben egyidejű a *Halomsíros kultúra* térségbeli megjelenésével. A Litzenkerámias horizont Szlovéniában – ahol a legtöbb és legújabb radiokarbon (C14) mérési eredmény közölt – a Kr. e. 1900–1540 közötti évekre esik. A Pinka-völgyében Rádóckölked mellett Dozmat határából tudunk még a Halomsíros kultúra előfordulásáról. Mindezek települések.

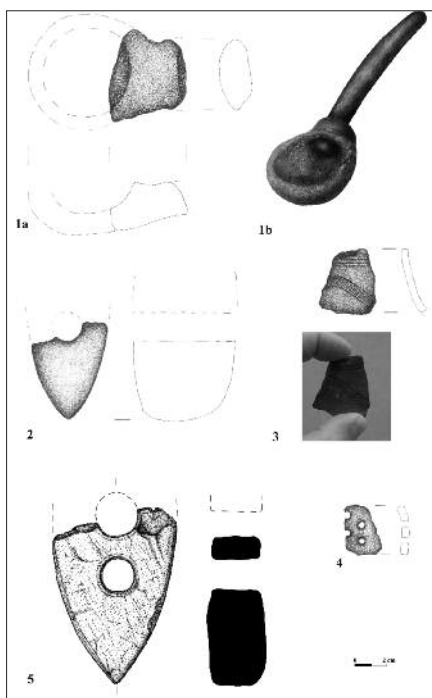
A korszakot lezáró késő bronzkori, halottait már kizárólag hamvasztással eltemető Urnamezős kultúra kb. 7 hektáros, kétrészes (fő- és elővár), magaslati, erődített települése a Pinka melletti Burg (Pinkaóvár) területén található. A fővárban most egy templom és annak temetője, valamint a ravatalozó áll. További síkvidéki, falyszerű

1. kép

2. kép

4. kép

3. kép

5/1. kép

5/2. kép

6/1. kép

6/2. kép

településeikről tudunk Dozmat, Sé, Egyházásrádóc és Rádóckölked határából. Sírjaikat, köztük törrel eltemetetteket Bucsú-Szabad erdő / Csonkás-dűlő (5. kép) és Ják-Cserhidi major szántóföldjein tártuk fel.

A VASKOR NÉPEI: A HALLSTATT ÉS A KELTA CIVILIZÁCIÓ

Itt, a Pinka-völgyének északi részén, a két ország határán található a Nyugat-Kárpát-medence egyik⁶ legfontosabb Burg (Pinkaóvár) magaslati erődjének. Ez nem csak a vaskor első, kora szakaszában, de a későiben, azaz a kelta korban is lakott volt. Ebben is hasonlít a velemi Szent Vid és a soproni Burgstall településeihez. A Várhegy közepében kb. 200 halomsír található. További tumulusok Eisenberg an der Pinka (Vashegy a Pinka mellett), azaz a Vashegyen, a boros pincéktől északkeletre, a magyar országhatár közelében vannak. Ezek között több a 2–2,5 m magas, 6–20 m átmérőjű. Karl Kaus eisenstadti régész-múzeumigazgató egyet kutatóárokkaal metszett át. Ebből a kora vaskori *kalenderbergi kultúra* urnájának töredéke és kohósalak került elő. Ugyanennek a nagy, korabeli temetkezési régió részé a Felsőcsatár és Vaskeresztes (1. kép 20.) határában, a Világosi-erdőben található 72 db halomsír. De itt nem, csak az osztrák oldalon, Schandorf (Csém) határában, a halomsírmező folytatásában (204 db halom) voltak régészeti feltárások. Az ásásokat az 1930-as években Alphons Augustinus Barb vezette. Közülük csak egy tumulus bizonyult kora vaskorinak, ami a kalenderbergi kultúrához sorolható. Ebből a temetkezésből egy olyan többfejű bronz tű és háromágú vas nyárs származik, mint amelyet a vaskeresztesi I. halomban (6. kép felül) találtak. A további feltárt 15 halomsír római korinak bizonyult.

Egy kisméretű, földszáncal és árokkal leválasztott földnyelvet, azaz egy kis erődítést („várát”) a Pinka felett, a felsőcsatári határban fekvő tumulusok közelében 2001-ben fedeztem fel régésztechnikus diákjaim terepgyakorlatán. A szituáció tehát szinte azonos a fenti burgival, a különbség csak a méretekben van. Ott jóval nagyobb az erődítés.

Magyar- és Németkeresztes egyesítését követően 1929-ben jött létre a mai Vaskeresztes település. A régészeti szakirodalomba elsőként Magyarkeresztes került be, kora vaskori (*Hallstatt*) kincsleletének köszönhetően. Ezt 1910 januárjában a Vashegyen, Taschler Mihály németkeresztesi községi bíró szőlőjének ásásakor egy hatalmas kő alá rejtve találtak. Neogrady Gilbert, a Vasvármegyei Múzeum régiségtári őre vásárolta meg, így ma a Savaria Múzeum őskori gyűjteménye őrzi. Kaca és nap motívumokkal díszített az egyik bordázott bronz vödör (cista), ami a korabeli hitvilág megismerésének fontos tárgyi emléke. Ebbe helyezték a kincslelet többi tárgyát, amelyek többsége – a tokos baltán és a karikákon (nyersanyag tárolási egységek, pénzek?) – viseleti elemek, azaz ékszerek (nyak- és karperecek, fibula /ruhatűző tű/, ruha szegélyére varrható lemezcsüngők (6. kép alul), valamint egy áttört korong). A kincs néhány tárgya a Savaria Múzeum régészeti állandó kiállításán most is látható.

A Diófás-dűlőben, a Felsőcsatárra vezető műút két oldalán halomsírok álltak, amelyet már az első katonai felméréskor a geometrák rögzítettek. Három⁷ a műút és a Pinka között – az egyik felszínéről római kori /!/ cserepeket gyűjtöttek – kettő az út másik oldalán (6. kép felül). Az utóbbiakat 1978–79-ben – a MgTsz meliorációval indokolt barbár romboló munkája közben illetve azt megelőzően – Fekete Mária régész tárta fel. Az I. halom gerendavázis bejáratú kő sírkamrájába két embert (férfit és nőt) temettek. A férfié lehetett a bronzlemezekből szegecselt, kalapformájú harci sisak. A II. tumulusnak a bejáratú folyosója is kőből épült. A sírkamrát belül deszkával burkolták. Ebből – többek között – bika- és madár-protomés⁸ edények, valamint bronzsúlyból font bronzdíszekkel kivert sisak kerültek elő. Mindkét halomban lószerszámok (zablák) is voltak, a II.-ban talán nyereg is. Az eltemetettek tehát lovas harcosok lehettek. Az I. sír temetési szertartásánál tömjént füstöltek és a máglyát árpából erjesztett itallal önthették le. Az I. halom harcosának temetkezése a Kr. e.-i 7. században történt és kissé korábbi a másik temetkezésnél. A harcos előkelők lakóhelye talán a Pinka kanyarulatában található – előbb említett – földvár lehetett.

A feltárt halmok sírépítményei rekonstrukcióra alkalmasak. A műút és határmenti kerékpárút közelsége miatt, valamint a „borút” egyik állomásaként a terület szabadtéri bemutatóhelynek kiválóan alkalmas. A bor, azaz a termesztett szőlő kultúrájának eredete a vizsgált régió szomszédságából mára már jól ismert. A burgenlandi Zagersdorf (Zárány) – a Fertőtől nyugatra – 1985-ben feltárt halomsírjának sírkamrájában 3 db háziszőlő magot figyeltek meg és gyűjtöttek be. Kiemelkedő jelentőségű, hogy erre a korabeli luxuscikkek közé sorolható termékre utalnak a borszőlő és a szőlő pollenjei (Sopron-Krautacker és -Burgstall régészeti lelőhelyekről, Osló és Sopron-Kistómalom tőzeglápjaiból), amelyek ekkor megjelentek a nyugat-magyarországi térségben.

A keletről a 7. században érkező lovas *szkíták* tárgyi emlékei közül kiemelkedik a séi Doberdó lakópark területén talált, valószínűleg a test festésénél alkalmazott, szarvast ábrázoló agyagpecsétlő (*pintadera*). Ilyen tárgyat még Sárvár határából ismerünk. Ugyancsak ritka, a gazdagabb nők ékessége volt a bronzból készített, de elektron vagy aranyfóliával bevont testékszer (fülbevaló netán hajdíz). Ilyeneket eddig Bucsu és Sé területén, valamint a szomszédos régió magaslati települési központjában, a velemi Szent-Viden talált a régészeti kutatás.

Az őskor, egyúttal a vaskor zárószakaszát a már a *kelta* népnévvel összekapcsolható régészeti leletanyag jellemzi. Burgenland területén a mai napig öt kelta ezüst éremkincset találtak. Ezek két típusba sorolhatók, úgymint: 1. Kroisbach-i (Kr. e. 90 k.) és 2. Velem-Szent Vid-i (Kr. e. 70 k.). A vizsgált területen egy a pinkaóvári (Burg) Várhegyen, a másik attól délnyugatra, Güttenbachban került elő. Ezek – a nemzetközi kutatás egyöntetű megállapítása szerint – összefüggésben vannak a terület kelta törzsével (Arabiates = Arabo = Rába-vidéken élők) és a Boiok kelta törzse, valamint a dákok közötti háborúval. Itt nem csak egyszerűen a területért, de a kereskedelmi és hadi (Borostyánkő) út ellenőrzéséért, valamint a régió vasérc lelőhelyeinek bir-

toklásáért is folyhatott a küzdelem. Településeiket eddig Bucsu, Dozmat, Sé, Torony, Nárái, Ják, Egyházsrádóc, Nagykölked, Rádóckölked, Harasztifalu és Pinkamindszent mai településein rögzítette a kutatás. A séi Doberdó lakópark területén a bal oldalára fektetett gyermeket, a radiokarbon kormeghatározás szerint a Kr. e. 4. században helyezték örök nyugalomra. Hamvasztásos, számos fegyvert (kard és kardhüvelyek, lándzsahegyek) tartalmazó Kr. e. 3. századi férfi temetkezéseiket a 89. sz. főút nyomvonala buc sui szakaszán, a Rétmelléki-dűlőben tártam fel. A Rába teraszon található Körmend-várkertéri római kori sír némely edényének kelta vonásai pedig a Pannonia provincia lakosságában továbbélő, helyi népességre utalnak.

MELLÉKLET

1. kép: 1. Badersdorf (Pösöny), 2. Burg, 3. Hannersdorf (Sámfalva), 4. Oberwart (Felsőőr), 5. Pinkafeld, 6. Schandorf (Csém), 7. Bucsu, 8. Dozmat, 9. Egyházsrádóc, 10. Felsőcsatár, 11. Harasztifalu, 12. Ják, 13. Kemestaródfa, 14. Körmend, 15. Nagykölked, 16. Rádóckölked, 17. Sé, 18. Torony, 19. Vasalja, 20. Vaskeresztes
 Újkőkor (kör): Oberwart, Hannersdorf (Sámfalva), Schandorf (Csém), Bucsu, Sé, Ják, Rádóckölked, Vasalja, Körmend
 Rézkor (x): Sé, Torony, Ják, Egyházsrádóc, Nagykölked, Harasztifalu, Körmend
 Bronzkor (négyoszög): Burg, Bucsu, Dozmat, Ják, Egyházsrádóc, Rádóckölked, Kemestaródfa, Körmend
 Vaskor (háromszög): Pinkafeld, Felsőcsatár-Vaskeresztes-Schandorf (Csém), Bucsu, Ják, Rádóckölked, Kemestaródfa, Harasztifalu, Körmend
 (A szerző terve alapján készítette: Isztin Gyula)
2. kép: Embert formázó edény, Sé (késői újkőkor) (Fotó: Tárczy Tamás)
3. kép: Késő rézkori sír ép agyagkanállal, Bucsu (A szerző fotója)
4. kép: 1 - agyagkanál töredéke és rekonstrukciója (rézkor); 2, 5 - nyéllyukas kőbalta (bronzkor); 3-4 - Litzendíszes edény- és cserépszűrő töredéke (középső-/késő bronzkor) – Rádóckölked (Rajz: Kenesei Ágnes és a szerző fotója)
5. kép 1-2: Hamvasztásos sírok. Tállal leborított szórt hamvak, máglyán megégett bronzokkal (késő bronzkor) – Bucsu (A szerző fotói)
6. kép 1: A vaskeresztesi kora vaskori halomsírok legkorábbi ábrázolása az I. katonai felmérésen (1763–1787), 2: A magyarkeresztési (ma Vaskeresztes része) kora vaskori kincslelet bronz lemezcsüngői (Fotó: Farkas Csilla)

A TÉMA VÁLOGATOTT IRODALMA

- BÁNFFY Eszter (1999): Újabb adatok a Nyugat-Dunántúl őskorának kereskedelmi és kulturális útvonalaihoz. – *Savaria Pars Archaeologica* 24/3. 51–64.
- BARB, Alphons Augustinus (1937): Hügelnekropolen und frühgeschichtliche Siedlung im Raume der Gemeinde Schandorf und Pinkafeld (Burgenland). – *Mitteilungen der Wiener Anthropologischen Gesellschaft* 67. 74–118.
- BENDA László (1929): *A Vashegy-csoport geológiája*. Acta Sabariensa 1. Szombathely.
- BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Zója (1980): Frühurnenfelderzeitliche Siedlungsfunde vom Unterpullendorf. – *Burgenländische Heimatblätter* 42. 22–31.
- T. BIRÓ Katalin (1996): Késő bronzkori köeszközök Németszánya határából. – *Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő* 6. 219–234.
- CZAJLIK Zoltán (2012): *A Kárpát-medence fémnyersanyag-forgalma a későbronzkorban és a vaskorban*. Budapest.
- EGG, Marcus – KRAMER, Diether (2005): *Krieger – Feste – Totenopfer. Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark*. – Mozaiksteine. Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Bd. 1. Mainz.
- FARAGÓ Norbert – ILON Gábor (2015): Szeleste–Szentkúti-dűlő pattintott kőleletei. – *Savaria, A Vas megyei múzeumok értesítője* 37. 75–110.
- FARKAS Csilla (Szerk.) (2011): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Kiállítási katalógus. Őskorunk 3. Szombathely.
- FEKETE Mária (1981): Előzetes jelentés a Vaskeresztes–Diófás dűlői halomsírok leletmentéséről. – *Savaria, A Vas megyei múzeumok értesítője* 15. 129–166.
- GHERDÁN Katalin – SZAKMÁNY György – WEISZBURG Tamás – ILON Gábor (2002): Petrological investigation of Bronze and Iron Age ceramics from West Hungary: Vaskeresztes, Velem, Sé, Gőr. – In. *Modern trends in scientific studies on ancient ceramics*. BAR International Series 1011. Oxford. 305–312.
- HARCOS Tímea (1997): Kőszerszámkészítés a neolitikumban és a Savaria Múzeum Velem-Szent Vid-i csiszolt kőeszközanyaga. – In. Ilon G. (Szerk.): *Válogatás a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola régész technikusainak tanulmányaiból I*. Pannicvlvs Ser. B. No. 1. Szombathely, 41–62.
- ILON Gábor (2003): Régészeti emlékek a Vas-hegy környékéről. – In. Gyöngyössi P. (Szerk.): *A Vas-hegy és a Pinka-mente természeti és kultúrtörténeti emlékei. Tanulmányok*. Szombathely, Kerekerdő Alapítvány, 73–86.
- ILON Gábor (2004): Őskori temetkezések az utóbbi évtized Vas megyei ásatásain. Adatok a mellékletek és az eltemetett nemének kérdéséhez. – In. Ilon G. (Szerk.) *ΜΩΜΟΣ III. Őskoros Kutatók III. Országos Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés. Bozsok–Szombathely 2002. október 7–9*. Szombathely, 2004. 211–242.
- ILON Gábor: *Szombathely őskori településtörténetének vázlatja. Avagy a római kor előtt is volt élet*. Szombathely, 2004.

- ILON Gábor (Szerk.) (2007): *Szászorszápek. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szombathely.
- ILON Gábor – NAGY Marcella (2010): Két újabb kelta kori temető Vas megyéből. Jelentés a Bucsu–Rétmelléki dűlőben és a Gencsapáti–Besenyő szigeten végzett feltárások eredményeiről. – *Savaria, A Vas megyei múzeumok értesítője* 33. 69–91.
- ILON Gábor – ROSZTOVICS János (2000): Őskori lelőhelyek Vas megyében. Előmunkálatok Vas megye régészeti topográfiájához Őskor I. – In: Ilon G. (Szerk.): *Panniculus Ser. B. No. 5.* 145–188.
- KAUS, Karl (1977): Zur Zeitstellung von ur- und frühgeschichtlichen Eisenverhüttungsanlagen Burgenlands auf Grund der Kleinfunde. – In: *Archäologische Eisenforschung in Europa. Symp. Eisenstadt 1975. – Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 59. 63–70.
- KAUS, Karl (1984): Der keltische Münzschatzfund von Güttenbach Fundgeschichte und Berichte. – *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 69. Eisenstadt, 89–105.
- KÁROLYI Mária (1992): *A korai rézkor emlékei Vas megyében. Őskorunk 1.* Szombathely.
- KÁROLYI Mária (2004): *Napszülöttek. Savaria földjének őskori kulturái a rómaiak előtt.* Szombathely.
- KORPÁS László (2000): Carlin típusú aranyérc kutatási lehetőségei a Kőszegi-hegységben és a Vas-hegyen. – *Vasi Szemle* LIV:3. 325–335.
- MAROSI Sándor – SOMOGYI Sándor (Szerk.) (1990): *Magyarország kistájainak katasztere I.* Budapest.
- MISKE Kálmán (1907): *A Velem Szent Vidi őstelep I.* Wien.
- MOZSOLICS Amália (1942): A magyarkeresztesi (Vas megye) bronzlelet. – *Archaeológiai Értesítő* III:2. 155–161.
- OHRENBERGER, J. Alois (1950): Neue Funde aus der Stein- und Bronzezeit im Burgenland. – *Burgenländische Heimatblätter* 12. 1–9.
- OROSS Krisztián (2002): Funde der Balaton-Lasinja-Kultur aus Sé-Doberdó und Körmend-Várkert. – *Antaeus* 25. 283–324.
- SÜMEGI Pál (2016): A vasi táj változása az újkőkortól a geoarcheológiai kutatások tükrében. – *Életünk* LIV:3. 17–36.
- TERŽAN, BIBA – ČREŠNAR, Matija (2014): *Absolute dating of the Bronze and iron Ages in Slovenia.* Catalogi et Monographie 40. Ljubljana.

JEGYZETEK

- 1 Az első (I.) részben a Répce-völgye emlékeit tárgyaltam a folyóirat 2018. évi 7. számában. A III. folytatásban az Őrség régészeti örökségének kutatását szeretném közreadni.
- 2 T. Biró Katalinnal, a Magyar Nemzeti Múzeum régészével és Szakmány Györggyel, az ELTE (Bp.) Geológiai Tanszékének tanárával.
- 3 „pajzskészítő” – „fegyverkészítő” ld. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1980. 157. (Csatár), 216. (Felsőcsatár), Heckenast Gusztáv: *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban*. Budapest, 1970. 27, 95, 97.
- 4 A vizsgálat máig önmagában áll a Dunántúl és Burgenland korabeli anyagát tekintve.
- 5 Az akkor még Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolának nevezett intézményben, e sorok szerzőjének kezdeményezésére 1994-ben induló képzés a Történelem Tanszék keretein belül létezett. 2006 ősze óta Csapláros Andrea ókortörténész, a Savaria Múzeum jelenlegi igazgatója vezeti.
- 6 A másik csoportosulás a soproni Burgstall és környéke.
- 7 Kettőt már korábban elpusztítottak, a harmadik erősen elszántott, alig látható.
- 8 A protomé jelentése: a stilizált fej a nyakkal, vagy a felsőtesttel megjelenítve ül az edény vállán / oldalán.

Gyurácz Ferenc